

**Традиційно-побутова культура українських
аграрних переселенців Західного Сибіру
(кінець XIX – перша половина XX ст):
одяг – загальна характеристика**

Шпорт Г. М.

Шпорт Г. М. Традиційно-побутова культура українських аграрних переселенців Західного Сибіру (кінець XIX – перша половина XX ст): загальна характеристика одягу. Традиційні форми вбрання практично завжди відображають специфіку етнічної приналежності конкретних груп населення, кожної етнічної одиниці. Разом з цим одяг підкреслює вік, стать, сімейний та соціальний стан власників, їх естетичні смаки, характеризує спосіб життя та культуру етносу. Аналіз комплексів одягу українців-новопоселенців Тоболо-Іртишського межиріччя базується безпосередньо на польових матеріалах автора. Етнографічні джерела дозволяють стверджувати про тривалість побутування вже на новій батьківщині – у Сибіру – традиційного («рідного») вбрання з поєднанням процесу його поступової трансформації і запозиченням тих чи інших складових одягу оточуючого місцевого населення.

Ключові слова: традиційний одяг, етнічна своєрідність, етнозапозичення.

Шпорт А. М. Традиционно-бытовая культура украинских аграрных переселенцев Западной Сибири (конец XIX – первая половина XX в.): общая характеристика одежды. Традиционные формы одежды практически всегда отображает специфику этнической принадлежности конкретной группы населения, каждой этнической единицы. Вместе с этим наряд подчеркивает возраст, пол, семейное и социальное положение владельцев, их эстетические вкусы, характеризует образ жизни и культуру этноса. Анализ комплексов одежды украинцев-новопоселенцев Тоболо-Иртышского междуречья базируется непосредственно на полевых материалах автора. Этнографические источники позволяют утверждать о длительности бытования уже на новой родине – в Сибири – традиционного («родного») наряда с сочетанием процесса его постепенной трансформации и заимствованием тех или иных составляющих одежды окружающего местного населения.

Ключевые слова: традиционная одежда, этническое своеобразие, этнозаимствования.

Shport A. Traditional-domestic Culture of the Ukrainian Agricultural Migrants in Western Siberia (the end of XIX century - first half of XX century): general characteristic of clothes. The traditional dress is almost always displays the specificity of ethnicity-specific groups, every ethnic unity. Along with this a dress emphasizes age, sex, marital and social status of the owners, their aesthetic tastes. It characterizes the lifestyle and culture of ethnos. Analysis of complexes clothing new-settlers-Ukrainians of Tobol-Irtysh interfluves is based directly on field copyrighted material. On the basis of ethnographic sources we can claim the duration of existence of the traditional ("native") clothes along with a combination of process of its gradual transformation and the borrowing of certain local population garments in a new home, in Siberia.

Keywords: traditional clothes, ethnic identity, ethnographic borrowings.

Виявлення та усестороннє дослідження особливостей етнокультурної адаптації дисперсних груп населення, що проживають досить тривалий час поза територією материнського етносу, в іноетнічному оточенні, нових природно-кліматичних умовах, змінній соціально-економічній та національній політиці залишається одним з пріоритетних напрямів у сибірській етнології [2-5, 13]. Підвищена увага вчених до подібних етнічних спільнот зумовлюється значною активізацією у них сучасних етнічних процесів. До таких етнологічних груп у Західному Сибірі належать, безумовно, й українці – представники східної української діаспори, чисельність яких, за даними Всеросійського перепису 2002 р., становила 430097 осіб [4, с. 7]. Віддаючи належне українським етнографам у дослідженні титульного етносу, все ж слід відзначити, що вони висвітлюють більш детально західну українську діаспору [7, с. 113-121; 8, с. 38-48; 11, с. 35-45], а щодо східної – переважно демографічно-географічні аспекти: чисельність та географію розселення [12, 14]. Тому автор статті, чий науковий інтерес мають безпосереднє відношення до українців-сибіряків [1, с. 7-13; 15, с. 234-246; 16, с. 287-292; 17, с. 204-214], вважає актуальним публікацію матеріалів господарсько-культурного комплексу, основаних на зібраному польовому матеріалі, тоді як інші джерела (якщо не брати до уваги фрагментарні згадки у сибірській періодиці кінця XIX – першої чверті XX ст.) практично відсутні.

Унікальні польові матеріали з комплексів вбрання українських переселенців трьох останніх поколінь, вперше введені до наукового обігу, допоможуть не тільки доповнити уявлення про специфіку способу життя та культури сибірських українців, а й відстежити процес пристосування до сибірських умов саме одягу – важливої складової матеріальної культури етнічної спільноти.

Обмежений об'єм публікації не дозволяє детально розглянути обрядове вбрання українських новоселів (весільне, похоронне тощо), охарактеризувати дитяче, тому акцент зроблений на дорослі буденні й

лише частково, на святкові одягові комплекси, без характеристики взуття, жіночих та чоловічих прикрас.

Перейдемо до детальнішої характеристики одягу українців-сибіряків, пам'ятаючи, що разом з приналежністю вбрання за етнічною, соціальною, статевіковою ознаками, класифікаційно етнографами прийнято розрізняти ще й верхній одяг, натільний, поясний, плечовий, пояси, головні убори.

Основу українського одягового комплексу (як і на залишеній батьківщині) складала у чоловіків і в жінок сорочка, будучи одночасно як натільним, так і верхнім вбранням [9, зош. 1, с. 13, 27, зош. 2, с. 2, 13; 10, зош. 1, с. 15].

Матеріалом для сорочок служило в основному домоткане білене полотно з конопель чи льону. Ляняні тканини цінувалися за еластичність, тонкість, м'якість, хоча за міцністю значно поступалися конопляним. Дотримуючись традиції, українські новосели (полтавчани, харків'яни, кияни, у меншій мірі – чернігівці) віддавали перевагу звичному конопляному полотну. Як обов'язковий елемент костюма, сорочки за своїм кроєм мало чим розрізнялися у представників різних соціальних груп. Відмінність, за словами респондентів, полягала лише в якості тканини та в багатстві декору.

Чоловічу сорочку шили з трьох полотниць з асиметричним розташуванням швів. У сорочці робили довгий центральний розріз пазухи, який застібався біля горла. Сорочки шили без комірів, залишаючи різного типа горловини (лише зрідка зустрічались низькі стоячі коміри). Стягували такий комір за допомогою шнурка або тасьми, які протягали через петельки, розташовані з обох боків. Рукави сорочки були пришитими, прямими, довжиною до зап'ястя (45-55 см).

Довжина сорочок залежала від способу носіння. За традицією, вихідці з центральних та східних районів України заправляли сорочку в штани, а не «на випуск». В українській чоловічій сорочці звичною була прямокутна нагрудна вставка – вишивка. Вона розташовувалася у вигляді двох більш-менш широких смуг з боків прямого розрізу або ж робилася широкою (т. зв. «манишка»). Декор був представлений переважно геометричними узорами.

Інформатори відзначають також побутування сорочки-косоворотки, що мала розріз не по центру, а на лівій стороні. Її носили лише поверх штанів – «на випуск» [9, зош. 1, с. 35; 10, зош. 1, с. 15]. У цьому варіанті вишивкою прикрашали ще й поділ косоворотки.

В українців, що переселилися до Тоболо-Іртишського межиріччя, зустрічалися в основному два типи сорочок: безустановкові та сорочки з «установками» («поликами»). На початку ХХ ст. під впливом міської моди стали поширюватися короткі сорочки – на кокетці, без коміра, з чотирикутним вирізом горловини. Шили жіночі сорочки з полотна різної якості. Переважали т. зв. «складені сорочки», тобто сорочки «до

підточки» («до підтички»), що складаються з двох частин – станка (верхня частина) і «підточка» («підтичка»). У святкових сорочках станок шили з коленкору або з тонкого фабричного полотна, а низ – традиційно з «саморобщини» [9, зош. 1, с. 2, 13, зош. 2, с. 12; 10, зош. 4, с. 3-4]. «Додільні» сорочки, тобто цілісні до самого низу («до долу») носили переважно у свята, а одну-дві готували «на смерть». Такі сорочки шили лише з тонкого льняного полотна, а поділ рясно прикрашали мереживами [10, зош. 2, с. 11, зош. 4, с. 10].

За традицією, у селянок з Лівобережної України сорочки не мали коміра, а горловина просто збиралася на нитку й обшивалася тасьомкою або смужкою полотна, на кінці якого робилися петлі для протягування шнурочка чи стрічки для зав'язки. У киянок, навпаки, сорочка була майже завжди з коміром, стоячим або найчастіше відкладним. Сорочки розрізнялися також за місцем розташування розрізу – «пазушки». Переважно його робили посередині станка й лише в окремих випадках – на спинці сорочки. Існували також вікові відмінності: у дівчат сорочки доходили переважно до середини гомілки, у літніх жінок – до щиколотки.

Вишивка, будучи основною прикрасою сорочки, несла не лише естетичне навантаження, але й підкреслювала вік, сімейний та соціальний стан власниці. Залежно від крою виробу, вишивка могла розташовуватися на комірі, «уставках» (у цьому випадку від вишивальниці було потрібне особливе вміння та майстерність), на подолі (вишита частина подолу називалася «лиштвою»). На жіночих сорочках, особливо святкових, вона була більш нарядною, ніж на чоловічих. Дуже часто вишивали гладдю, хрестиком, робили мережку. Українки зберігали ту ж колірну гамму вишивки, що й на колишній батьківщині. Так, у чернігівчанок з північних повітів Чернігівщини домінував саме червоний колір, а киянки, полтавчанки та харків'янки віддавали перевагу поєднанню червоного кольору з чорним або з синім [9, зош. 1, с. 32, зош. 2, с. 13; 10, зош. 4, с. 3-4].

З появою зшитого поясного одягу – спідниці – стали носити різні кофтини з домотканого полотна або з покупних фабричних тканин. Кофтини – прямі, вільного крою, приталені, довгі або короткі, з призбореним чи невисоким коміром-стойкою, з пишними або вузькими довгими рукавами, інколи з воланом внизу, прикрашені вишивкою («кофточка-вишиванка») чи блиском – носили, заправляючи у спідницю або ж поверх неї [9, зош. 1, с. 2, 27, 31, зош. 2, с. 24; 10, зош. 1, с. 3, 16]. Досить часто, за словами респонденток, вишиті кофтини комбінували з російським сарафаном.

За традицією, чоловіки-переселенці з Лівобережної України носили широкі штани («штани з широким кроком») [9, зош. 1, с. 3, 13, 18, зош. 2, с. 2, 13; 10, зош. 2, с. 19, зош. 3, с. 2] з поясом або значно рідше – на очурі. Штани шили із домотканого полотна чи сукна. У зимовий час

одягали штани з овчини, хутром всередину [10, зош. 1, с. 19, зош. 2, с. 9]. Подібні штани в Україні носили переважно вівчарі (т. зв. «чабанські штани»). Для їх пошиття була потрібна шерсть однакової довжини – рівна.

Жіночий поясний одяг відрізнявся великою різноманітністю – обгортки, плахти, запаски, спідниці, фартухи. Обгортка, будучи самим примітивним видом поясного незшитого вбрання, являла собою прямокутний відріз шириною близько метра, з червоного або чорного шерстяного домашнього полотна. Вона була коротша за сорочку, що дозволяло бачити розшитий або прикрашений мереживами поділ сорочки [10, зош. 1, с. 4, 16, зош. 2, с. 7].

Плахту українки-новоселки виготовляли з двох полотнищ домашнього полотна у клітинку, зшиваючи їх до половини. Підв'язували таку незшиту спідницю довкола талії «шворкою» або широким тканим поясом. Інколи один з кінців плахти просто підтикали за пояс, як і обгортку. Плахта доходила майже до подолу сорочки [9, зош. 2, с. 5, зош. 4, с. 17; 10, зош. 4, с. 4, 8].

Поверх плахти одягали запаску. Запаска була, за ствердженням респонденток, найбільш універсальним повсякденним поясним вбранням українок і в Сибіру. За формою вона нагадувала простий фартух – прямокутний шматок смугастої або картатої тканини, до верхніх кутів якої були пришиті тасьомки для зав'язування на талії [10, зош. 2, с. 15, 23, зош. 3, с. 19]. Носили одну чи дві запаски; у першому випадку її носили разом з плахтою. Якщо ж надівали дві запаски – спереду («синятка», святкова – червоного кольору) і ззаду (чорна), то між ними з боків утворювалися просвіти, крізь які була видна сорочка (колишні селянки Лівобережної України, за традицією, набагато нижче випускали поділ сорочки з-під запаски, чим уродженки Правобережжя).

Спідниці (однотонні, строкаті) розрізнялися за матеріалом виготовлення (полотно, шерсть), фасоном (прямі, рясні, у широку складку, тобто закладені у поясі крупні складки), але обов'язково були довгими [10, зош. 1, с. 3, 12, 15 зош. 4, с. 4]. До подолу нижньої спідниці пришивали мережива у вигляді зубчиків, або ж він був прикрашений вишивкою. По низу верхньої спідниці пускали волани (1-2 шт.), стрічки, нашивали смужки з іншого матеріалу. Дівчата носили переважно рясні спідниці. На святкових спідницях до поясоків були пришиті «для краси» з обох боків по дві петельки, в які вдівали стрічки, зав'язуючи їх бантами [10, зош. 4, с. 10-11]. Взимку надівали теплі спідниці – з овчини [9, зош. 1, с. 8].

У 20-і роки ХХ ст. набуває поширення «парочка» – спідниця та кофтина з однакового покупного матеріалу [9, зош. 1, с. 10, зош. 2, с. 13; 10, зош. 4]. Спідницю такої парочки шили широку, закладену в поясі складочками, кофту – «щоб облягала», на підкладці, із застібкою збоку або ззаду, із строчкою, рюшем, мереживами, рукави – вузькі,

довгі, інколи з буфами біля плеча. Парочку дбайливо зберігали у скринях, надіваючи лише в особливо урочистих випадках.

Фартухи шили переважно самі господарки. Традиційно цей вид поясного вбрання складався з одного-двох полотнищ і дуже рідко – з трьох. У талії фартух збирався у дрібні зборики-складки на поясочку (ширина такого поясочка – 2-3 см). Буденні фартухи не мали вишивки, а святкові («празникові»), виготовлені з тонкого полотна (рідше – шовку), декорувалися вишивкою по краю і часто з боків, також орнаментувалася кишеня (якщо така була) [10, зош. 1, с. 24, зош. 2, с. 10, зош. 4]. Традиційно цей вид одягу поєднували з запасками чи спідницями.

Плаття (з довгими рукавами) набули масового поширення серед українок-сибірячок лише на початку 30-х рр. ХХ ст. Тканиною служило домоткане білене полотно, інколи забарвлене у синій колір [10, зош. 1, с. 3, 30].

Серед різновидів безрукавок наші респондентки найчастіше називали «кірсетку» (корсет, кірсет, керсет, керсетка) [10, зош. 2, с. 17, зош. 3, с. 10], що з'явилася на території України ще у ХІХ ст. і ношену спочатку як чоловіками, так і жінками [6, с. 95]. З часом керсетка стає лише жіночим елементом одягу. Зібраний польовий матеріал характеризує її як коротке розпашне вбрання з широким вирізом горловини, що дозволяв бачити вишивку на сорочці («корсет одягали поверх сорочки»), спинка – приталена, із збориками (могло бути від 3 до 7 складок). У представниць Лівобережної України керсетка глибоко заходила на ліву сторону, тоді як на Правобережжі пола за полу практично не загорталась. Подібна відмінність зберігалася й на новій батьківщині, у Західному Сибіру.

Буденні керсетки шили з сатину темного кольору, а святкові, навпаки, мали яскраве забарвлення, оскільки виготовлялися з атласу, темно-синього плісу, мали підклад й багато прикрашалися стрічками, смугами червоного кашеміру, блиском, аплікаціями. Декор розташовувався традиційно по правій полі, подолу, біля коміра, ззаду на талії. Інколи святкову кірсетку виготовляли двосторонньою, щоб її можна було носити й на «ліву» (виворітну) сторону.

Свита («з рясами», «з вусами», «із зборами») була найбільш поширеним верхнім одягом серед українців-переселенців Сибірського краю [9, зош. 1, с. 10, зош. 2, с. 2; 10, зош. 3, с. 17]. Свитки шили з шерсті домашнього виробництва – сукна. Жіночі «свитянки» були переважно білого кольору, чоловічі – світлокоричневого, сірого і значно рідше – чорного (сірий колір вважався більш нарядним, ніж чорний). Звичайно, жіноча свита була коротша чоловічої, кількість фалдів визначалася наявністю матеріалу, тобто можна було зробити попишніше або ж, навпаки, майже пряму. Комір був відсутній, чи представляв собою невеличкий комірець-стоечку висотою близько 3 см.

Рукави у свиті часто робили з одворотами – «закаврашами». Зрідка свита мала 1-2 кишені. Підклад під сукно був не потрібний, хоча святкові свити у дівчат і молодих жінок були «на ваті».

«Юпку» – короткий верхній одяг (близький свиті і в чомусь нагадував кірсетку), носили і жінки, і чоловіки. Матеріалом служила яка-небудь щільна синя або чорна матерія чи домашнє сукно. Чоловічі юпки шилися приталеними, з фалдами з боків, з маленькими стоячими комірцями, довгими рукавами, застібалися на «цурки». Жіночі юпки були відрізнi по талії, з трьома або більш вусами, на ваті [10, зош. 1, с. 4, 17, 23].

«Чинарки» («чимерки», «чумарки»), приталені, із зборами, стоячим коміром носили переважно молоді чоловіки – парубки, одягаючи на вулицю або на свята замість свити і обов'язково підперізуючи [9, зош. 1, с. 3; 10, зош. 1, с. 23, зош. 4, с. 6]. Чумарка відрізнялася від свити тим, що шилася не обов'язково з сукна, а часто з більш легшого матеріалу. Літні чимерки виготовляли на полотняній підкладці, а зимові – на ваті.

Типовими різновидами жіночого верхнього теплого одягу були сачки (із сукна, ззаду призборені) [9, зош. 1, с. 18, зош. 2, с. 12; 10, зош. 4, с. 5], свитянки (довгі – нижче колін, із сукна, з відрізною талією та клинами, без коміра) [10, зош. 2, с. 10, зош. 4, с. 5], політушки – зимовий стьобаний верхній одяг [10, зош. 1, с. 15, 23, 35].

Загальним і для чоловіків і для жінок стьобаним одягом етнофори називали «гейшу». Шили такий одяг з однотонної щільної тканини. За довжиною гейша була схожа з кожухом, застібалася спереду на цурки, рукави звужувалися до зап'ясть й закінчувалися закаврашами. В українських новопоселенців зустрічалися два різновиди гейші: «гейша накладна» – на спинці робили по дві закладки (защипи) і «гейша проста» – коли замість закладок на спинці вишивали симетрично 2 зубчики у вигляді рівнобедрених трикутників [10, зош. 1, с. 3, зош. 2, с. 19, зош. 3, с. 12, зош. 4, с. 4].

Верхній теплий чоловічий одяг був би представлений неповно без традиційних українських кожухів та кожушанок. Кожухи шили суцільнокрійні, прямі або з відрізною спинкою, приталені. Відмітимо, що на межі XIX–XX ст. у типах верхнього одягу, включаючи кожухи, спостерігався перехід від прямого одягу до приталеного, з відрізною спинкою. Але в українців-новоселів зустрічалися й тулубчаті кожухи, т. зв. «зборчатки», «борчатки» – дуже довгі, розширені до низу клинами [9, зош. 1, с. 3; 10, зош. 1, с. 29, зош. 3, с. 12]. Кожухи служили як чоловічим, так і жіночим зимовим хутряним одягом. У чоловічих кожухах нижче талії знаходилися «фанді» – зборки (7-9 шт.), а коміри були високі – «до шапки». Жіночі ж, на відміну від чоловічих, не мали ззаду складок, були з невеликими комірами, з манжетами із сірого смушку – хутра молодих ягнят.

Святкові кожухи, традиційно білого кольору, багато прикрашалися вишивкою, особливо у харків'ян та полтавчан. Гладдю наносили рослинний узор на правій полі, по всьому подолу, на рукавах і на спині.

Кожушанка – респондентки частіше називали її «байбарачкою» – була тим же кожухом «в талію на три вуса» (вуса – складки), але за довжиною трохи коротшою й покритою сукном (сукно дуже часто фарбували у синій колір), з сірим (рідше – чорним) смушковим коміром та пишними манжетами; вузькою смушковою смужкою обшивали також праву полу [10, зош. 1, с. 13, зош. 2, с. 19]. Байбарачки носили переважно дівчата.

Одночасно з кожухами та кожушанками, як свідчить зібраний польовий матеріал, носили часто й російські кожухи, кожухи [9, зош. 1, с. 8, зош. 2, с. 13; 10, зош.2, с. 9].

Описаний верхній чоловічий та жіночий одяг мав багато спільного в крої, шився майже з ідентичного матеріалу, був двобортним (коли права пола загорталася на ліву сторону). Однобортність же, носіння без поясу були характерні більше для вбрання з товстого домашнього сукна сірого або коричневого кольору, яке надівали поверх свити, кожуха в дорогу чи в негоду, т. зв. «сіряк», «свита з відлогою або кобеняком» [9, зош. 1, с.31; 10, зош. 4, с. 14]. Вони були різновидами свити, але відрізнялися від неї розмірами та наявністю відлоги – великого коміра та кобеняка – капюшона.

Як приклад, розглянемо свити-кобенячки. Такі свити були довгими (довжина могла сягати 120-135-140 см), дуже широкими (ширина по подолу становила близько 250 см), з прямою спинкою без «вусів» і «ряс» (ряси – вставки з боків), іншими словами, зберігався тунікоподібний крій; мали невеликий захід на ліву сторону, довгі рукави; пришитий капюшон був настільки об'ємним, що вільно одягався поверх шапки й закривав майже все обличчя (для очей робили спеціальні отвори – «прорізи»). Безпосередньо сам кобеняк прикрашали мережкою.

Пояси були невід'ємною приналежністю українського одягового комплексу [9, зош. 1, с. 3, зош. 2, с. 13; 10, зош. 1, с. 6]. У чоловіків вони були переважно плетеними («косичасті», «кручені») або тканими, барвисті (червоні, зелені, блакитні, сині) чи білі (з довгими китицями на кінцях, вишиті хрестиком), чорні (буденні чорні пояси часто носили люди похилого віку). Святкові пояси виготовляли переважно з атласу.

Жіночі пояси були аналогічні чоловічим, але відрізнялися від них шириною та поліхромністю. Для підв'язування сорочок і плахт використовували неширокі – 4-7 см – ткани пояси. Обгортки, інколи запаски, а також верхній одяг підперізували ширшими шерстяними поясами (10-15 см) червоного, зеленого, синього, чорного кольору з подовжніми смугами й бахромою на кінцях. Наші інформатори згадували також про «бряшки» – буденні пояси шириною «у два

пальці» та «бряші» – вихідні, «празникові» пояси «у чотири пальці» [10, зош. 1, с. 21, 25, зош. 2, с. 17, 27].

Способи пов'язування поясів залежали від форми ношеного одягу, і, природно, від традицій. Чоловіки, пов'язуючи пояс поверх сорочки, обмотували його довкола талії кілька разів, а кінці з бахромою підтикали з боків так, щоб вони звисали донизу. Колишні селянки з Лівобережної України пов'язували пояс поверх плаhti й сорочки таким чином, що вузол знаходився ззаду, тоді як мешканки Правобережжя носили пояс поверх керсетки і зав'язували його спереду. Спідниці підперізувалися єдиним способом – довгі кінці поясу звисали ззаду. При носінні верхнього одягу чоловіки і жінки підтикали пояси з боків, направляючи кінці всередину.

Характеристика любого одягового комплексу була б неповною без головних уборів. Чоловічі головні убори українців-сибіряків, залежно від матеріалу виготовлення, підрозділялися на повстяні, хутряні та солом'яні. У теплу днину носили картузи й традиційні капелюхи з широкими полями – брилі. Брилі виготовляли з повсті (повстяні) або із сплєтених солом'яних стрічок, використовуючи для цього рівні стебла недозрілої пшениці чи жита [10, зош. 1, с. 24, 27, зош. 2, с. 19, зош. 3, с. 17].

Зимові головні убори українських чоловіків-новоселів були представлені сірими або чорними смушковими шапками, що формою нагадують «кубанки», і ковпакоподібними малахаями, «капелюхами-тривухами» – «трюхвушанками» [10, зош. 1, с. 19, 29, зош. 2, с. 11, зош. 3, с. 17]. Основу малахає – ковпак – шили з сукна синього або чорного кольору, а одвороти («навушники» або «вушка», «надпотиличник», «налобник») виготовляли з сірого, рідше – чорного смушку. Відмінність тривуха від малахає полягала у тому, що у першого навушники могли бути загорнуті вгору й зав'язувалися тасьомками, а малахає до зносу носився з опущеними закутами, окрім переднього, який ніколи не відгортався і навіть наглухо пришивався до основи.

За традицією, в українських дівчат верх голови залишався теплої днини завжди відкритим. Волосся розчісували на прямий проділ і заплітали у дві коси, рідше – в одну. У будні під час роботи коси укладали довкола голови вінком, а в свята випускали на спину або на груди. Залежно від цього дівочими головними уборами були звичайні різноколірні стрічки, всілякі пов'язки, вінки [10, зош. 1, с. 7, 28, зош. 2, с. 10, зош. 3, с. 28].

Пов'язки шили з тканини (полотно, шовк) на твердій основі (церата, картон), аби додати убору певну міцність. Ширина пов'язок була довільною і могла складати 5-10-12 см. Їх прикрашали лелітками («блиском»), бісером, а ззаду прикріплювали різні стрічки (з домінуванням червоних). З правого боку пов'язки, за спогадами респонденток, часто прилаштовували штучну квітку. У коси вплітали різні кісники. Вінки з живих квітів або штучних (з білого воску) із

спадаючими ззаду стрічками носили лише у свята. Вінок був невід'ємною приналежністю також весільного вбрання нареченої. Взимку, дівчата, як і жінки, носили хустки, але обов'язково з-під хустки випускали косу (коси).

Заміжній жінці звичай наказував, аби волосся було заховане під головним убором, бо «світити волоссям», «ходити простоволосою» не дозволялося. Жінки збирали все волосся й укладали довкола голови або ж скручували його вузлом на потилиці. З жіночих головних уборів респондентки називали очіпки, капори («капури», «капути»), платки, шалі [10, зош. 1, с. 28, зош. 2, с. 12].

Очіпки шили з парчі (більш старовинний варіант), шовку (червоного, білого, коричневого, чорного кольору), сатину, кольорового коленкору. Очіпок надівали відразу ж після весілля й носили постійно. Формою він нагадував шапочку з воланом, інколи із зубчиками спереду – «для краси». Розмір такого головного убору регулювався спеціальним шнурком, вставленим між твердою основою очіпка – обідком (обідок часто прикрашали геометричним чи рослинним узором) – і воланом. Поверх очіпка завжди пов'язували хустку так, щоб очіпка не було видно, бо піти куди-небудь в одному очіпку без хустки вважалося, за традицією, непристойним.

Капор (з ситцю), різновид очіпка, нагадував невисоку шапочку, яка ззаду зав'язувалася стрічкою, а зверху покривалася хусткою, був більш молодіжним головним убором, ніж очіпок, і носився переважно молодими. Крім звичайних хусток (буденних та святкових атласних, з облямівкою), носили й великі хустки – шалі, а косинки з'явилися в українок-сибірячок значно пізніше. Хустки пов'язували різними способами: під підборіддям, на лобі, на потилиці. Зараз, за твердженнями респонденток-українок, хустки пов'язують переважно під підборіддям, а росіянки-сусідки – вузлом на потилиці.

Таким чином, зібраний й опрацьований польовий матеріал дозволяє упевнено говорити про тривалість побутування вже на новій батьківщині «свого» («рідного», «батьківського», «дідівського») вбрання. Звичайно, що в одязі українців-сибіряків знайшли відображення не тільки сибірське природно-географічне середовище, а й суспільна структура, нове етносусідство, інші конкретно-історичні умови. Початковий процес трансформації традиційного українського одягового комплексу у Західному Сибіру припадає десь на кінець 20-х – 30-і рр. ХХ ст., коли міський одяг набуває масового поширення і серед сільського населення, а тканини домашнього виробництва поступово замінюються купувальними фабричними.

Велика Вітчизняна війна лише на деякий час загальмувала поступову заміну національного вбрання (що було характерною тенденцією і для росіян, білорусів, іншого прийшлого населення Сибірського регіону) загальнопоширеним. При цьому істотний вплив

мало пожвавлення традицій, пов'язане з перебуванням в українських селах евакуйованих з України, а також відновлення домашнього ткацького виробництва.

Сучасний одяг сибірського українського сільського населення практично нічим не відрізняється від існуючого міського. Його шиють з фабричних тканин або ж купують готовий, а традиційні форми зберігаються лише у пам'яті старшого покоління чи представлені у місцевих краєзнавчих музеях різного рівня (включаючи шкільні). Останнім часом національне вбрання активніше використовується у художній самодіяльності, а окремі елементи – у сучасному весіллі. На відміну від молоді, старше та середнє покоління українців-сибіряків мають уявлення про нього, як про виразника етнічної своєрідності.

Звичайно, матеріали з одягового комплексу даної етнолокальної групи, крім наукового, мають також суто практичне значення і можуть бути використані при розробці спецкурсів з матеріальної культури закордонного українства, у навчальних та методичних посібниках для студентів вузів, в узагальнювальних історико-етнографічних дослідженнях. І, можливо, вітчизняні етологи більше зацікавляться Сибірським краєм, як зразком етнічної мозаїки, де мешкають, живаються та вибудовують свою теперішню етнографію представники багатьох етносів, у тому числі українці.

Примітки

1. *Беспалов Ю. Г.* Внедрение интеллектуального анализа данных в социальные исследования: дискретная динамическая модель переселения украинских крестьян в Сибирь в конце XIX – начале XX столетия / Ю. Г. Беспалов, Г. Н. Жолткевич, О. Н. Кислова, К. В. Носов, А. М. Шпорт [Электронный ресурс] // Научное онлайн издание «SOCIOПРОСТІР»: Междисциплинарный сборник научных работ по социологии и социальной работе – X., 2011. – № 2. – Режим доступа: http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostir/files/magazine/2_2011/1_1.pdf.
2. *Коровушкин Д. Г.* Чуваши Западной Сибири / Д. Г. Коровушкин. – Новосибирск, 1997.
3. *Коровушкин Д. Г.* Немцы в Западной Сибири: расселение и численность в конце XIX – начале XXI века / Д. Г. Коровушкин. – Новосибирск, 2007.
4. *Коровушкин Д. Г.* Украинцы в Западной Сибири: расселение и численность в конце XIX – начале XXI века / Д. Г. Коровушкин. – Новосибирск, 2007.
5. *Лоткин И. В.* Современные этнические процессы у латышей и эстонцев Западной Сибири / И. В. Лоткин. – М., 1996.
6. *Матейко К. І.* Український народний одяг / К. І. Матейко. – К., 1977.

7. *Мойсей А.* Проблеми етнокультурної ідентичності української меншини Сучавського повіту Румунії / А. Мойсей // Народна творчість та етнографія – 2008. – № 1.
8. *Мотрук С.* Українська громада в Чехії: історія та сьогодення / С. Мотрук // Історичний журнал. – 2006. – № 5.
9. *Польові* матеріали автора, 1984 р.
10. *Польові* матеріали автора, 1985 р.
11. *Сополига М.* До питань етнічної історії та національного визначення українців Словаччини / М. Сополига // НТЕ. – 2005. – № 3.
12. *країнці: східна діаспора: Атлас* / Передмова В. Наулко. – К., 1993.
13. *Фурсова Е. Ф.* Восточные славяне в Западной Сибири: (Создание этноэкологических систем развития) / Е. Ф. Фурсова. – Омск, 1998.
14. *Чорний С.* Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. / С. Чорний. – К., 2002.
15. *Шпорт А. М.* Украинцы в Западной Сибири (Тоболо-Иртышское междуречье) / А. М. Шпорт // Вісник ХНУ. – Сер. «Історія». – Вип. 35. – Х., 2003.
16. *Шпорт Г. М.* Мова та етнічна самосвідомість українців східної діаспори / Г. М. Шпорт // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Формування національних і загальнолюдських цінностей в українському суспільстві»: 36-к ст. / За заг. ред. канд. філолог. наук доц. О. С. Черемської. – Х., 2006.
17. *Шпорт Г. М.* Культура землеробства українських переселенців Тоболо-Іртишського межиріччя (кінець XIX – початок XX ст.) / Г. М. Шпорт // Вісник ХНУ. – Сер. «Історія». – Вип. 40. – Х., 2008.